

**Politica lingvistică sub împăratul Iosif al II-lea.
Limba română în guvernul* transilvănean**
de
RUDOLF WINDISCH

Numărul biografiilor și publicațiilor despre Iosif al II-lea, precum și aprecierile cu privire la rolul său de conducător, importanța în calitate de coregent al mamei sale, Maria Theresia, și instalarea sa mai târziu ca unic conducător habsburg — nici chiar controversatele aprecieri ale acțiunilor sale și evidentele insuficiențe politico-administrative — sînt considerabile și nu trebuie în nici un caz amintite doar în treacăt (vezi Gutkas 1989, Stachel 1999, cu mai multe date bibliografice). În *Österreich-Lexikon* (*Enciclopedia austriacă*) și în Schwarz (1992) sînt amintite doar cele mai importante date biografice: Iosif al II-lea, 13.3.1741 — 20.2.1790, fiul împăratului Franz I. Stephan von Lothringen (1708 — 1765) și al Mariei Theresia (1717 — 1780) este numit rege în 1764, apoi împărat în 1765. Din 1765 pînă în 1780 a fost, alături de mama sa, coregent în teritoriile austriece moștenite, în landurile Boemiei și în regatul Ungariei (inclusiv Transilvania). Ca acțiuni politico-teritoriale importante sînt de amintit: cîștigarea Galiției la prima împărțire a Poloniei, acțiune cu care s-a impus împotriva voinței mamei sale; în 1774/1775 ocupă Bucovina, pe care a anexat-o ca cel mai estic teritoriu al domeniului habsburgic; a fost răspunzător în special pentru războiul bavarez de succesiune, care i-a adus de altfel, între anii 1778 — 1779, în mod exclusiv, „mica pradă” a teritoriului intern. Coregența a fost marcată de controversele permanente cu mama sa (vezi Herre 2004: 288), pînă cînd, la moartea mamei sale, preia singur conducerea. Numeroasele lui inovații în domeniul politico-social și al dreptului administrativ au fost expuse pe larg în literatura de specialitate (în acest sens sînt suficiente referințele la Kutschera 1985); tema *iosefinismului* este una din pietrele de temelie ale cercetării istorice europene asupra celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea (vezi Maaß 1951 — 1961; Schaser 1989; Reinalter 1993; Klueting 1995). Abolirea iobăgiei (care încă se practica în Boemia și Ungaria), aplicarea unor reforme revoluționare în domeniul social-politic, precum și îmbunătățirea nivelului de trai în general, a posibilităților de muncă ale țăranilor, introducerea serviciului militar simplu se numără printre cele mai importante realizări ale lui Iosif al II-lea. De asemenea, el este cel care a introdus impozitarea nobilimii și a clerului superior; în domeniul religios s-a ajuns la o tolerare a protestanților de confesiune augsburgă și helvetică, a evreilor și a ortodocșilor de rit grecesc (*Toleranzpatent* din 1781 și 1782), cărora le erau asigurate atît drepturile depline de cetățeni cît și, într-o măsură limitată, libertatea cultului religios (*EKL*, s.v. *Josephinismus*, p. 848/49). Astfel, a fost susținută formarea școlară confesională. În acest context este de amintit ordonanța Mariei Theresia *Ratio Educationis* (*infra*, Beller 1990, 1991), care a însemnat un prim pas în procesul de predare, în afara învățămîntului religios din școlile evreiești din Ungaria. Și aici Iosif al II-lea și-a însușit reglementarea pregătită de mama sa printr-o *Systematica Gentis Judaeorum Regulatio*, care avea în vedere conducerea

* *Guvern*: conducere teritorială a Transilvaniei în perioada Imperiului habsburgic (1693-1869), sub un guvernator; în Banat — (1718 — 1778) ca administrație regională și în timpul voievodatului (1849-’60) ca guvern (vezi Roth 2003: 223).

și organizarea predării în școlile evreiești, precum și angajarea profesorilor. Primele școli construite după acest decret și-au început activitatea în 1780 (în Ungaria). Programa școlară prevedea elemente de cultură generală, cunoștințe din domeniul economic, precum și formarea în discipline tehnice. Limba de predare a rămas, până în 1860, germana, abia în 1861 fiind acceptată și maghiara (pentru Ungaria). În mod surprinzător, nu se găsește nici un indiciu explicit referitor la „Legea Toleranței”, amănunțit descrisă în literatură, cu privire la toleranța legal susținută, care ar fi trebuit să însoțească acest pas. Toleranța religioasă promovată de Iosif al II-lea a fost concret aplicată în 20 de școli evreiești, care au fost organizate până la moartea sa: se acceptau și elevi catolici și reformați, cărora le era garantat învățământul religios în propria confesiune (vezi Lewy, A. et al.).

Insistentă impunere a limbii maghiare ca limbă în administrație și în școli pe teritoriile imperiului și în regatul Ungariei nu este privită ca o urmare a toleranței, ci mai degrabă ca expresie a independenței naționale mult râvnite, pe care Ungaria a obținut-o în cele din urmă în 1918, după opoziții persistente față de Viena. Orice desființare, contrară direcției catolice, a aproximativ 400 de mănăstiri, nu poate fi apreciată însă ca tolerantă, fiind o măsură care afecta majoritatea catolică a Ungariei, dar avea puțin efect asupra protestantismului săsesc și al ortodoxismului românesc din Transilvania; în orice caz, influența catolică asupra educației școlare din arhiepiscopia Austriei a crescut în folosul unei educații liberale. Indiscutabil, reformele introduse de Iosif al II-lea, care erau bazate pe reformele administrative pregătite de mama sa, au condus la schimbări pozitive majore, mai ales în administrația generală și în sentințe (despărțirea judecătoreșcului de executiv). Aceste exemple permit o prezentare a multilateralelor, chiar violentele efecte asupra unei noi ordini a statului, pe care le mînuia acest unic conducător. Chiar și un regent cu puteri depline, cum a fost Iosif al II-lea, nu a putut, sub nici un fel, să transpună toate reformele planificate în contra mai mult sau mai puțin solidei opoziții, nici măcar cînd le-a plănuțit cu entuziasm, spre bunăstarea statului sau le-a diversificat sub aspect etnic. Astfel, se pune în continuu întrebarea cu privire la faptele lui Iosif al II-lea, sub semnul controverselor ideilor preconceptuate pendulînd între recunoașterea entuziasmată și refuzul categoric. O apreciere pozitivă se găsește, de exemplu, în *Österreich-Lexikon* (*loc.cit.*), unde se spune plin de respect: „iosefinismul a oferit toleranță celorlalte confesiuni și a înlesnit popoarelor monarhiei (cehi, sloveni, sîrbi și unguri) dezvoltarea propriei limbi și literaturi” — inutil de subliniat că în această enumerare nu sînt amintiți românii transilvăneni ai regatului ungar, pentru care nu a existat nici un prilej de a se bucura de aceste reforme pozitive. Fără îndoială, Iosif și-a transformat imperiul într-un stat (austriac) ordonat birocratic, centralizat și administrat modern. Succesul a fost deplin doar după dizolvarea intereselor prea puternice și continue ale fiecărei părți a imperiului. În mod indiscutabil, prin aceasta a devenit Austria o mare putere europeană.

Din numeroasele descrieri istorice se conturează nenumărate, pripite reforme și schimbări, care lovesc fără considerație în specificul local și în sensibilitatea națională, în puternica opoziție din fiecare din regiunile regatului, mai ales în cercurile nobiliare din regatul Ungariei. Pe cît de energic a încercat Iosif al II-lea să impună aceste dispoziții, pe atît de rapid a trebuit să le retragă cu puțin timp înaintea morții sale; probabil că, altfel, istoria sud-estului Europei ar fi urmat un alt traseu — nu doar în folosul Habsburgilor și pentru o Europă a noii ere. Istoricul poate aprecia în ce măsură „încăpățînarea” naționalistă a statului nu și-ar fi deschis de mult propriul drum. Indulgenta părere, ades repetată și în general acceptată, referitoare la „absolutismul iluminat” al lui Iosif al II-lea, dirijat după

moto-ul „totul pentru stat nu prin popor” al timpului său, poate totuși să nu convingă pe deplin. Să fi fost premisa destrămării monarhiei înseși instituirea propriilor reforme în statele habsburgice nou formate? (vezi Trócsány 1988; Lengyel/ Wien, U. A. 1999; Acham 1999; *Kurze Geschichte Siebenbürgens*). În prim planul expunerii se află încercarea, din capitolul *Predare, artă și știință* (Gutkas 1989, cap. XXIII, p. 161-166), de a găsi estimările decretelor politico-lingvistice sau ale legilor administrației habsburgico-austriece și ale cancelariilor curții. Ne amintim că statul regal și imperial a avut chiar propria monedă pînă la catastrofa din 1914-1918. Astfel apare și pe o bancnotă din hanul bunicului meu, din Viena, inscripționat „Eine Krone” („Egy Corona”, Seria nr. 228658/1499), eliberată de banca austro-ungară din Viena, încă înainte de 1 dec. 1916, înregistrînd un total de 8 limbi, trei slave, respectiv italiana, albaneza și româna. Ne vom ocupa în cele ce urmează de limba română, așadar nu numai de „o coroană”. Pentru început, putem pleca de la teritoriul central al monarhiei regale și imperiale de limbă austriacă sau germană, cu rol de limbă oficială, mai exact națională, și în provinciile răsăritene ale imperiului. În timpul Mariei Theresia și al lui Iosif al II-lea, limba a fost folosită mai presus de toate în scrierile cancelariei, ceea ce pare să fie mai puțin relevant în privința clădirii sistemului educațional. Gutkas (1989: 161) afirma că influența lui Iosif al II-lea „asupra sistemului educațional a rămas modestă”; astfel, se pare că Iosif al II-lea s-a preocupat în esență de construirea unui „teatru german”, de relațiile sociale din capitala imperiului. După Gutkas, aspectul național german a fost prioritar și mai puțin „organizarea artistică”. De asemenea, sub aspectul reglementării lingvistice, nu era de așteptat nici o finisare a formelor lingvistice și nici o puternică reglementare a dialectului german vienez. Conform lui Franz Xaver Wolf conte de Rosenberg-Orsini, prim-șambelan, dincolo de concepțiile lingvistice de astăzi, Iosif al II-lea nu pare să fi perceput necesitatea unei îmbunătățiri a limbii vieneze vorbite. Acesta apreciază că stăpînul său aștepta „o însuflețire a scenei”, întrucît „scena unui asemenea oraș, atît de variat din punct de vedere etnic, nu este doar un loc de amuzament, ci trebuie să servească mai mult introducerii unui grai mai curat și îmbunătățirii moravurilor” (Gutkas 1989: 163/164). Bineînțeles că, lingvistic vorbind, el nu se referă la o „îmbunătățire” a graiului care, altfel, nu ar mai exista – unde ar rămîne atunci farmecul vienez, al lui „Schmäh”, sau al lui „Strizzi”, al micului „Ganove”? Fără îndoială, s-a simțit nevoia instituirii unui nivel lingvistic mai presus de formele dialectale. Însă, la acea vreme, nu erau de așteptat programe de cultivare a limbii. Astfel, cel mai favorabil decret al lui Iosif al II-lea rămîne cel care stipula ca: „libertatea reprezentațiilor să fie o delectare pentru public și să fie oferite permanent” (*loc.cit.*), instituirea unui nivel lingvistic (vinez) nefiind obligatorie.

Căutînd în cele trei clădiri ale arhivei de stat austriece din Viena date mai concrete din secolul al XVIII-lea despre situația lingvistică în teritoriile estice moștenite, găsim în departamentul cu documente transilvane indicii asupra „organizațiilor și școlilor” din corespondența vastă dintre curtea imperială și cancelaria din Transilvania [„Von Ks. Leopold I. 1693 in Wien eingerichtete Behörde unter dem siebg. Hofkanzler als einflussreiche Mittlerinstitution zwischen der Zentralreg. und dem Gubernium in Hermannstadt bzw. Klausenburg (Cluj). Auflösung 1867”, Roth 2003: 224; și cu numele de: *Cancellaria Regia Aulica Transylvanica*]. De exemplu, în fasciculul 2/4 (N° 47 ex Aug. 1772, H. — H. St. A., Hofarchiv, *Sbbürgisches Camerale*) găsim, într-un scris delicat, pe mai multe pagini, donația de 2780 fl.[orins] pe care Maria Theresia a făcut-o mănăstirii Sf. Ursula din Sibiu/ Transilvania, documentul fiind semnat „Maria Theresia”, dar nu de mîna

ei, ci de un scrib numit (se recunoaște însă parafa ei). În general, interesul evlavioasei împărătese (catolice) pentru această mănăstire pare să fi fost mare, după cum demonstrează nenumaratele documente din fasciculul sus-numit (pentru anii 1763-1767): la 26 martie 1765 (vezi doc. nr. 85), se amintește de prescripții cu privire la metodele de plată a salariilor și la administrarea banilor în Colegiul sibian „Theresianum”. Întrebări de natură pedagogică sau cu privire la conținutul predării (aspecte care, ca și înainte, erau impuse de principiile filosofico-religioase) nici nu intră în discuție. Din cuprinsul arhivei vieneze, nu se conturează o imagine exactă asupra unui program lingvistic ca mijloc de formare școlară și universitară pe terenul tensionat al politicii austro-ungare. Folosirea limbilor — germană sau maghiară — însoțește, spre sfârșitul sec. al XIX-lea, evidenta distanțare politico-culturală a Ungariei de centrul imperial din Viena. Latina își pierde poziția de limbă de formare tradițional acceptată la școlile de stat de influență catolică; ca limbă scrisă în corespondența cancelariei, menține neutralitatea statală a Imperiului habsburgic. În domeniul predării, latina a deținut mult timp un rol incontestabil ca mijloc de formare, „cunoștințele de latină erau poarta spre învățământul superior...” și pînă în 1842 a fost limba de predare la școlile imperiale superioare, iar în Ungaria chiar pînă în 1844 (Stachel 1999: 121, nota 13). Limba servea în continuare ca mijloc de modificare și de transfer al ideilor politice și al cerințelor în scopul autonomiei și identității naționale.

Ratio Educationis („Bazele educației”) a fost introdusă în 1777 de împărăteasă ca o nouă reglementare a sistemului școlar ungar și a conferit autorităților statale regulamentul sistemului educațional (bibliografia la acest regulament, atît de important pentru Ungaria nu e de trecut cu vederea — nu doar din cauza redactării preponderent maghiare — vezi www.google.de, Bellér 1990). Importantă pentru educația, formarea și instrucția școlară din regatul maghiar a fost permisiunea de a preda limba maternă/ națională maghiară. O asemenea favoare nu a fost acordată românilor din Transilvania, care aparțineau regatului ungar. Nu se găsesc nici un fel de dispoziții privind forma în care româna a fost luată în considerare alături de maghiară și germană în contextul reglementării obligativității învățământului general în Ungaria și în celelalte teritorii în 1786. În completare la *Ratio Educationis*, a fost emisă *Norma Regia*, în 16 mai 1781, care, cu oarecare întârzieri față de restul provinciilor, urmărea reorganizarea sistemului școlar în Ungaria și Transilvania; un rezultat demn de luat în seamă a fost acceptarea elevilor (români) ortodocși la școlile germane. Acest model educațional pe care Iosif al II-lea l-a instituit ca bază a planului de învățământ didactico-pedagogic și ca program pentru formarea profesorilor și stabilirea obligativităților de predare în școlile confesionale („acreditate”) a fost valabil pînă în 1918 și are drept caracteristică faptul că împacă cele două reglementări. După moartea lui Iosif, *Ratio* nu a fost suspendată oficial, însă și-a pierdut caracterul german în procesul de maghiarizare forțată a sistemului școlar. După Gorun (2002), opoziția față de decretul iosefian s-a manifestat în Transilvania românească mai puternic decît în Ungaria, în ciuda strădaniilor inovatoare marcante ale nobilimii locale. Probabil prin *Ratio Educationis Publicae* emisă de Franz I, nepotul lui Iosif al II-lea, în 1805, au fost amortizate alte rezistențe: acest decret retrăgea ideile de reformă nedorite; de exemplu, în predarea la nivel mediu limba latină a redevenit punctul forte în eforturile de educare; pe de altă parte a fost respinsă cerința de înțietate a limbii maghiare, precum și de accentuare a valorilor confesionale; în sfârșit, și fetele au obținut permisiunea de a participa la cursuri.

Eforturile iluministe ale Mariei Theresia s-au remarcat de mult, dar mai puțin intens decît s-au făcut observate mai tîrziu, la fiul ei. Astfel, în 1760 împărăteasa a convocat o

Studienhofkommission („comisie de studiu a curții”), sub conducerea căreia sistemul școlar a fost pus în atenția statului. Scopul era formarea unor creștini adevărați și, în același timp, „iluminați” și în slujba patriei (*Österreich-Lexikon*, s.v. *Maria-theresianische Epoche*). În măsura în care, după aplicarea acestui program, sistemul educațional s-a sustras influenței bisericii catolice și în primul rând a iezuiților și a fost îngenunchiat de rațiuni statale, împărăteasa a trecut, fără îndoială, prin conflictul dintre propria evlavie, legătura cu biserica și necesitatea schimbării politicii statului (precum inițierea urmașilor în serviciul de stat). În acest context, trebuie amintite două nume: primul — al lui Gerard von Swieten (1700–1772) care, în procesul reformei școlare theresiene, s-a preocupat mai întâi de toate de formarea funcționarilor (austrieci) pentru aparatul administrativ de stat. După Stachel (1999: 116), a fost vorba de o reglementare a limbii austriece oficiale și de cancelarie, „care a avut o influență însemnată asupra unei limbi austriece standard folosite în scrieri”. Este îndoielnică măsura în care o asemenea reglementare lingvistică a fost luată în considerare de un public în formare prea puțin interesat și ce influență reală ar fi putut avea limba literară a timpului într-un cadru mereu schimbător. Important pentru sistemul educațional austriac a fost în orice caz învățământul primar obligatoriu impus de Swieten (Stachel 1999: 116). Fără îndoială, această reglementare și-a găsit aplicare în special prin înființarea așa-numitei *Ritterakademie* (adică a unei „academii cavaleresti”) sau a unei *Orientalische Akademie*, a unei *Ingenieurakademie* precum și a unei *Realhandlungsakademie* („academie de științe reale”) pentru formarea profesională a economiștilor (vezi Stachel 1999: 116); nu intră în discuție în ce măsură ar trebui adăugată întemeierea *Militärakademie* theresiene în orașul Wiener Neustadt (după înțelesul de astăzi al reformei de învățământ — vezi Hammerstein: 1985). Al doilea nume care trebuie amintit este cel al lui Joseph von Sonnenfels (de el amintește „Sonnenfelsgasse” în drumul spre vechea universitate din centrul Vienei), care a predat la universitate disciplina „Geschäftsstil” („stilul afacerilor”) și care ar fi putut contribui la sus-numita reglementare prin publicația *Despre stilul afacerilor* (Wien 1784; apud Stachel 1999: 116/117, nota 4). În ceea ce privește sistemul școlar în sens restrâns, universitățile au devenit instituții de învățământ general supuse controlului de stat. Conform *Österreich-Lexikon* (*loc.cit.*) au fost incluse în administrarea statală și școlile latine secundare, gimnaziile — în realitate, o reformă (administrativă) cuprinzătoare. Astfel, a avut loc o „retrogradare” a Universității vieneze la rangul unui fel de instituție de învățământ de alcătuire mai degrabă școlară nu neapărat de primă necesitate: la cele patru facultăți au existat o singură dată 39 de studenți, iar „profesorii de limbi străine” îi păreau lui Iosif al II-lea drept cei mai „nefolositori” (Stachel 1999: 134, nota 51) — soarta binecunoscută a filologilor. În orice caz, se remarcă numărul relativ mic de astfel de școli superioare/ universități din întregul imperiu: pentru domeniul Vienei Cisleithania, Innsbruck, Graz, Praga, Lemberg, Olmütz, Cracovia (1846), Cernăuți (1875), în cele din urmă Pesta, Cluj-Napoca (1872), Zagreb (1874) în Transleithania. Decretul emis de acea comisie de studii, în care limba maternă era instituită ca bază a predării la clasele primare, pare neclar (*Österreich-Lexikon*, *loc.cit.*) — deci germana ca „limbă maternă” exclusiv pentru Austria? În ce limbă li s-ar fi putut preda elevilor din teritoriile habsburge din Italia, Ungaria, Slovenia, în special începătorilor, mai bine decât în limba maternă? Referitor la încercarea de a impune acolo germana ca limbă de predare, nu se cunosc nici un fel de decrete imperiale. Pe de altă parte, problemele lingvistice stau mereu în prim plan la contactul sensibilităților naționaliste cu „alții” în provinciile regatului. Scriitorul român Liviu Rebreanu (1885–1944) a condamnat în romanul *Ion* grelele condiții impuse de

administrația maghiară, conform cărora dascălii din învățământul primar din satele transilvănene, cu elevi predominant români, erau obligați să predea în limba maghiară, sub amenințarea concedierii. Aceasta este „politica lingvistică” în sens naționalist. În conformitate cu natura lui tumultuoasă, Iosif al II-lea a reglementat, în anul 1778, reforma *Ratio Educationis* fără a lua în considerare caracteristicile locale, ca de exemplu existența a trei limbi – maghiara, germana-saxonă și româna – în regatul Ungariei/ principatul Transilvaniei. După eradicarea și expulzarea ordinului iezuiților în 1773 și totodată prin supunerea sub controlul statului a sistemului școlar, pînă atunci condus după norme religioase, au rezultat mari dezavantaje în defavoarea românilor, cum este exemplul multilingv al orașului Cluj-Napoca/ Klausenburg/ Kolozsvár. După Câmpeanu (*Ratio Educantionis*, 1899) seminariile/ școlile „Sfîntul Iosif”, „Congregația Sfînta Maria”, „Schitul Theresian”, care pînă atunci s-au aflat sub conducerea bisericii, în ciuda numelui patronilor, au fost desființate. În anul 1784 — în toiul reformelor lui Iosif al II-lea — s-a hotărît introducerea limbii germane ca limbă de predare/ învățare. Această reglementare legală nu poate fi adăugată la comportamentul moral iluminist chiar și în contextul epocii. Ca și alte decrete ale lui Iosif, aceasta nu a fost suficient elaborată și a fost emisă fără a fi ajustată. După Câmpeanu (*loc. cit.*), ea a fost — într-o mai mică măsură decît introducerea taxei de studiu — cauza descreșterii numărului de elevi români la Piarști. Ca o altă măsură radicală, trebuie amintită retrogradarea academiei pe treapta unui fel de instituție de învățămînt academic (oarecum corespunzătoare gimnaziului german). Indiciul asupra retrogradărilor care se făcuseră în Austria dovedește cel mult faptul că limba română a cunoscut în sfîrșit aici un tratament egal, altfel, de scurtă durată — *ex negativo*. De asemenea, procesul descris mai sus se poate urmări foarte bine pe baza fiecărui document (vezi Câmpeanu 1999). Nu trebuie să conferim opiniei lui Câmpeanu, sursa noastră bibliografică (probabil influențat de apartenența la poporul român), calificativul de atitudine (românească) patriotică, după cum nici aprecierea lui Kutschera (1985: 96, cu indicii despre Teutsch/ Teutsch, vol. II, p. 297) nu poate fi împărtășită, în măsura în care Iosif al II-lea s-a dovedit diletant în modificarea decretelor. Într-o decizie din 11 mai 1784, privind introducerea limbii germane în locul latinei, Kutschera (*loc. cit.*) pretinde că am avea de a face cu o perioadă de tranziție de 3 ani. Decretul din 18 mai 1784 nu admite nici o amîinare („18 mai 1784. Marea Hotărîre a Ungariei cu privire la îndreptarul tuturor funcționarilor regali”): „Începînd cu 1 noiembrie al anului curent, toate afacerile de la cancelaria Ungaro-Transilvăneană care trebuie încheiate în decurs de un an încă în limba latină, nu vor fi operate decît în limba germană [...]” — „Astfel, începînd cu 1 noiembrie 1784, la această cancelarie nu vor mai fi acceptate alte memorii, decît dacă sînt elaborate în limba germană”. Din expunerea amănunțită (*Verordnungen und Gesetze* [„decrete și legi”], 1784, nr. 320, p. 286-289), în contextul nostru sînt interesante cel puțin două aspecte din acele decrete:

— legile rămîn în limba latină; fără cunoștințe de limbă germană nu se poate obține permisiunea de intrare în „Dicasterii, Comitate sau la biserică” [*Komitat*: și *Gespannschaft*, „provenind de la o cetate regală a unui conte, în Evul Mediu unitate administrativă preluată treptat de nobili sub un *Gespann*. Progresiv, temelie independentă a organizării tribunalului nobiliar ca *natio Hungarica* cu cîte o Adunare a comitatului; cele șapte comitate ale Transilvaniei alcătuiau Adunarea Generală [...] sub conducerea voievodului”]; Roth 2003: 224/225];

— de asemenea, „tinerii” din școlile latine nu pot obține permisiune fără cunoștințe de limba germană, *scris — citit* [sublinierea noastră].

În 1791, la un an de la moartea lui Iosif al II-lea, guvernul din Transilvania emitea decrete vieneze (încă numai) în limba germană; furia și opoziția ambelor națiuni, în special a nobilimii din Ungaria și Transilvania, față de aceste „reglementări lingvistice” era îndreptată nu numai împotriva funcționarilor sași, ci privea tot ceea ce era austro-german. Cu această lege pentru teritoriile regale moștenite, împăratul iluminist ar fi trebuit să confere un „cîine de pază” limbii și culturii germane — cel puțin în acest spațiu. Această lege a acționat de exemplu ca un scut și pentru Galiția, după cum decretează un „Patent în problemele juridice ale Galiției” din 1789 (*Verordnungen und Gesetze* nr. 766, p. 371): „folosirea limbii germane este prescrisă în mod general tribunalelor galițiene”. Urmările evidențiate de Câmpeanu la cazul unic al sistemului școlar din Cluj nu se limitează doar la spațiul transilvănean. Sub presiunea imperială, administrația a modificat decretul fără rezerve în teritoriile moștenite. Astfel s-au înăsprit și mai mult tensiunile politico-lingvistice dintre germana favorizată în decret și maghiara apărută național în regatul Ungariei și guvernul Transilvaniei. Documentul cu putere legislativă emis de Iosif al II-lea nu aducea limbii germane, în perspectiva „națiunii saxone”, nici un avantaj. Conform expunerii lui Schuller (1967–1969), Samuel von Brukenthal (1721–1803), guvernatorul (sas) de Sibiu, făcea eforturi în sensul unei politici corecte între maghiari și sași, ca să-și susțină activitatea profesională în fața pretențiilor nobilimii maghiare. În cuprinzătoarea lucrare a lui Schuller consacrată guvernatorului de Sibiu aflat în serviciul imperial — Brukenthal, găsim o biografie detaliată și patetică. Un loc central revine pasajului despre disputa referitoare la ocuparea funcției de secretar în guvern, pe care ambele națiuni, maghiarii și secuii, o deținuseră, prin favoriții lor. În 18 ianuarie 1754, această funcție a putut fi oferită lui Brukenthal. Pe baza unui mare număr de documente originale la care autorul a avut acces și pe care le-a arhivat în Palatul Brukenthal de odinioară, biografia lui Schuller evocă poziția precară a lui Brukenthal ca reprezentant neutru al intereselor maghiarilor și secuilor, dar și a populației săsești. Dacă ținem seama de intervenția sa „plină de devotament în interesul propriului popor” (www. Samuel von Brukenthal — Homepage de Christian Agnethler) observăm clar îndatorirea sa de a trata obiectiv cele trei națiuni reprezentate în Dieta transilvăneană. Putem observa, de asemenea, că românii nu aveau nici un cuvînt de spus pe acest teritoriu tensionat al ambițiilor politice, sau cel puțin nu erau percepuți ca demni de luat în seamă. Într-un caz, cel puțin, Iosif al II-lea pare să se fi preocupat de interesele supușilor săi români care, cu o speranță pioasă și de bună credință, prin scrisoarea de clemență intitulată *Supplex Libellus Valachorum* (detaliat descrisă în literatura românească, de exemplu la Prodan 1981), solicitaseră direct la stăpînul lor, în Viena, o audiență pentru luarea lor în considerare și pentru ameliorarea situației politice și sociale. Nu au primit însă permisiunea. Totuși, la 30 iulie/ 5 august 1791, așadar abia după moartea împăratului, acest „cîntec de protest” a constituit un punct pe ordinea de zi a plenului Dietei transilvănene. Rezoluția imperială cuprindea nenumărate articole ale Dietei, în total 64, din care doar punctul 4 se referea la problema românească (Kutschera 1985: 114/115), și anume „cum s-ar putea încuraja instrucția poporului român”? Kutschera observa laconic că nu au avut altă soluție „decît să transmită sarcina clerului, în sprijinul căruia o comisie trebuia să supună spre aprobare propuneri pînă la Dieta următoare [...]” — o metodă îndrăgită pînă astăzi de a delega sarcinile administrative.

E neîndoielnic faptul că Iosif al II-lea a fost copleșit de numărul covârșitor al reformelor pe care le-a instituit din cauza cunoștințelor sale. Astfel, s-a preocupat de limbile clasice greacă și latină. În ceea ce privește organizarea predării în școli, nu a mai apărut nici un progres, oferta școlară a limbilor antice nu s-a datorat tradiției educaționale. Conform unui ordin din 28 februarie 1785 (*Verordnungen und Gesetze* 1785, nr. 119, p. 55), nici un elev din teritoriile imperiului nu poate fi acceptat la cursul de latină fără să fi participat înainte la un curs de greacă, nu poate să primească nici burse sau premii — un decret care în 10 iulie a fost emis și pentru Boemia (*Verordnungen und Gesetze* 1782, nr. 302, p. 227). Prin impunerea germanei ca limbă oficială (suplimentar/ pe lângă latina folosită pînă atunci), se dovedește îndoielnică versiunea germană a unui decret în materie juridică scris în limba latină. Într-o notă din 26 aprilie 1784, Iosif al II-lea dispune că: „folosirea unei limbi moarte precum latina, în toate domeniile, este o rușine pentru o națiune iluministă”. Astfel, maghiara se vorbea numai într-o mică parte (se referea la Transilvania), o apreciere care nu demonstrează o bună cunoaștere a raporturilor locale, în aceste condiții limba oficială trebuind să fie germana (Schuller II, p. 114/115, nota 390; *Verordnungen und Gesetze* 1782, nr. 56, p. 70 urm.). Această hotărîre oglindește pur pragmatism politic, departe de orice chibzuință constructivă. Ea poate fi apreciată pe fundalul politic al timpului ca o creștere a importanței limbii germane, care ar fi trebuit să rezulte în aceeași măsură de la sine — din motive banale — datorită scăderii cunoștințelor necesare de latină. Din punct de vedere politic, astfel a fost favorizată rezistența maghiară în creștere față de habsburgii austrieci.

Nerăbdarea cu care Iosif al II-lea plănuia să rezolve problemele tocmai în domeniul sensibil al învățămîntului și culturii se observă de exemplu în scrierile sale pline de furie către confidentul sau Pálffy din Sibiu, la 6 iunie 1783 (vezi *Protocollum separat.* 1783: 407-416). Astfel, sînt descrise numeroase neajunsuri politico-administrative, avertizînd chiar de la început: „studiul și sistemul școlar sînt în aceeași măsură în cea mai dezolantă situație și asta privește atît universitatea clujeană cît și școlile normale și naționale, care nu beneficiază de sprijin nici de la guvern [la momentul respectiv încă în Sibiu], nici de la comitate și scaune”. Ar fi preferat el oare să rezolve situația cu o lovitură de sabie, dacă asta ar fi putut ajuta? Este vorba de 10 comitate din timpul său (vezi Haselsteiner 1983) cu reprezentanți maghiari, sași și secui permanenți. Sub denumirea de „scaun” se înțelege „o unitate administrativă și juridică (după scaunul de judecată) în Ungaria Evului Mediu, în Transilvania, aparținînd sașilor începînd cu 1324 și secuilor, din secolul al XIV-lea. Fiecare scaun era condus de un judecător regal, care era asistat de un judecător de ședință. Cea mai înaltă reprezentanță era adunarea scaunului” (Roth 2003: 227). Din nou, românii nu li se acordă nici o considerație — o desconsiderare surprinzătoare a unei populații care nu poate fi neglijată din punct de vedere demografic. Oricum, în 1782, Iosif al II-lea le-a impus „țigănilor” așezări stabile și a interzis expres folosirea acestei denumiri. Pentru „valahii” acelor timpuri nu a găsit nici un termen. Cu puțin înainte de moartea sa, la 20 februarie 1790, regele a trebuit să-și retragă în mod oficial aproape toate reformele, printr-un document semnat în 28 ianuarie și publicat în 4 februarie („Josefinisches Restitutionsedikt”). Dar nici după moartea sa nu s-a ajuns la nici un progres în „problema limbilor” (vezi Roth 1982). Astfel, limba română, care în acest context ne preocupă în mod deosebit, nu este menționată, nefiind nici măcar tolerată pe lângă limbile dominante: maghiara și germana; de *language policy* sau *planning* nici urmă! Formarea și reglementarea scrierii în limba română, impunerea ei în actele administrației locale au

rămas chestiuni interne. Gheorghe Șincai, de exemplu (1754-1816), unul dintre conducătorii „Școlii ardeleni”, inspector al Școlii populare pentru instruirea membrilor Bisericii Unite cu Roma, din Blaj, a scris o carte de citire în latină, maghiară, română și germană. Acest abecedar a fost obligatoriu apoi pentru toți elevii români (vezi *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, p. 431). Nu a avut loc nici o confruntare stimulatorie pentru formarea estetică și literară a limbii române în contact cu cele două limbi vecine. Fără considerație pentru limba așa-zisei „minorități” române (demografic, această reprezentare dintre secolele XVIII – XIX nu mai corespundea demult împărțirii etnice reale în Transilvania, unde românii deveniseră majoritari între timp — Mureșan 1989), se conturează următoarea reglementare cu privire la maghiară, germană și latină ca limbi ale cancelariei imperiale și regale. După Kutschera (1985: 96-286), pentru diete, care încă aveau loc în timpul revoluției din 1848, era obligatoriu următorul plan:

- articolele de lege (pentru sesiunea parlamentului regal din Pressburg-ul maghiar) sînt elaborate în latină și maghiară, acolo unde textul maghiar este oficial autentic;
- pentru guvern și cancelaria transilvăneană este valabilă limba maghiară;
- pentru serviciile curții vieneze, latina este, prin tradiție, în continuare limba neutră în administrație și în documente oficiale;
- conducerea generală din Sibiu emite ordine și decrete în germană; corespondența cu guvernul se face în latină;
- guvernul însuși corespundează cu administrația comitatelor (maghiar-transilvănene) și cu scaunele secuiești în maghiară;
- instanțele săsești scriu în limba germană la Viena;

Pe fondul impunerii marcante a limbii maghiare se conturează dezvoltarea politică viitoare a Ungariei, în această parte a teritoriului habsburgic, care cel târziu după primul război mondial și-a câștigat autonomia statală. De aceea, data de 16 ianuarie 1843, menționată de Kutschera (1985: 286) ca început al unei „lupte lingvistice” victorioase pentru limba maghiară, ar trebui marcată ca punct de plecare pe drumul spre înfăptuirea națională a Ungariei. Această luptă se îndrepta contra germanei habsburgice și nu reprezenta o *défence et illustration* (1439) în sensul unui Joachim Du Bellay în Franța, la un nivel estetic și lingvistico-literar superior. După sfîrșitul națiunii saxone (1945), limba germană devine o limbă minoritară și, din cauza exodului masiv de sași/ nemți după 1989, coboară la nivelul de limbă străină în România. Limba română câștigă (în Transilvania), chiar și în fața maghiarei, rangul de limbă națională de stat. Numele Universității Babeș-Bolyai (nume închinat inițial împăratului Franz Ioseph I), după numele celor doi oameni de știință — român și maghiar, va rămâne și pe viitor ca element de echilibru în contactul dintre cele două culturi naționale — româna și maghiara. Germana este susținută în continuare la nivelul academic, însă nu mai constituie ca odinioară prim-planul vieții culturale cotidiene din marile orașe săsești din Transilvania sau Banat, precum: Sibiu, Brașov, Sighișoara, Cluj-Napoca, Timișoara și Oradea.

Bibliografie

- Acham, Karl (Hg.), *Geschichte der Österreichischen Humanwissenschaften*, Bd. 1: *Historischer Kontext, wissenschaftssoziologische Befunde und methodologische Voraussetzungen*, Passagen, Wien, 1999.
- Bellér, Béla, *Die ungarischen Nationalitäten-Schulpolitik von der Ratio Educationis bis heute*, în Glatz 1990: 433-454.

- Bellér, Béla, *Ungarns Nationalitätenschulpolitik von der Ratio Educationis bis zur Gegenwart (1777-1990)*, in „Suevia Pannonica“, 9 (19), 1991: 52-66.
- Câmpeanu, Remus, *Românii și ordinele catolice în Clujul veacului al XVIII-lea*, in www.google.de s.v. *ratio educationis*, www.history-cluj.ro/Istorie/cercet/CampianRemus/OrdineCatolice.pdf [1999].
- Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 1999.
- EKL³: *Evangelisches Kirchenlexikon*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1986 ș.u.
- Glatz, Ferenc (Hg.), *Modern Age – Modern Historian. In Memoriam György Ránki*, Budapest, 1990.
- Gorun, Gheorghe, *Biserica românească și societatea transilvăneană*, <http://www.bru.ro/istorie/brst.asp?id=8>, 2002.
- Gutkas, Karl, *Kaiser Joseph II. Eine Biographie*, Zsolnay, Wien/ Darmstadt, 1989.
- Hammerstein, Notker, *Besonderheiten der österreichischen Universitäts- und Wissenschaftsreform zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.*, Bd. 2, Österreich. Akad. d. Wissensch., Wien, 1985, p. 787-812.
- Haselsteiner, Horst, *Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*, Böhlau, Wien, 1983.
- Herre, Franz, *Maria Theresia. Die große Habsburgerin*, Pieper, München/ Zürich, 1994/2004.
- Hungarn Specialia 1761 – 1825*, in: Transsylvania separata, Fasc. 362, H. H. St.A. (Sbbg. Protokolle, Akten, Handbilletts bis 1808).
- ***, *Istoria României*, vol. I-IV, București, 1964; vol. III, *Regimul austriac în Transilvania*, București, 1964, p. 487-523.
- Klueing, Harm (Hg.), *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*, Darmstadt, 1995.
- Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed. Béla Köpeczi, unter Mitarbeit von Gábor Barta et al., Budapest [Akadémiai Kiadó, Institut der ungarischen Akademie der Wissenschaften, Redaktion der dt. Ausgabe: Zoltán Szász: „Siebenbürgen im Habsburgerreich. Das lange 18. Jahrhundert (1711-1839)“], 1990: 407 ș.u.
- Kutschera, Rolf, *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen, 1688-1849*, (Studia Transylvanica Nr. 11), 1985.
- Lengyel, Zolt K./ Wien, Ulrich A. (Hg.), *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867)*, (Siebenbürgisches Archiv 34), Köln u.a., 1999.
- Lewy, Arie/ Lewy, Simba/ Krausz, Peter: *Preface*, [www. Google.de](http://www.Google.de), s.b. *ratio educationis*.
- Maaß, Ferdinand, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1850*, 5 Bde., Herold, Wien, 1951-1961.
- Mureșan, Camil, *Zur Nationalitätenfrage in Siebenbürgen des Neoabsolutismus*, in Lengyel/ Wien (Hg.) 1999: 73-86.
- Österreich – Lexikon* (hrsg. Richard/ Maria Bamberger), 2 Bde., Verlagsgemeinschaft Österreich-Lexikon, Wien, 1995.
- Österreichisches Staatsarchiv*, Abt. Haus- und Hof- und Staatsarchiv, Camerale Ungarn und Siebenbürgen; Abt. Hofkammerarchiv [Hk. A.].
- Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung 1700-1848* (Studia Transylvanica Nr. 9; aus dem Rumänischen übersetzt), 1981.
- Protocollum separat. aller Hand-Billetts [...]* 1783, Tome VII, H.- H. St. A.
- Reinalter, Helmut (Hg.), *Der Josephinismus. Bedeutung, Einflüsse und Wirkungen*, Frankfurt/M, 1993.
- Roth, Alfred, *Stephan Ludwig Roths ‘Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Beleuchtung des Woher und Wohin?’ 1842. Entstehung, Inhalt, Widerhall, Auswirkung und Bedeutung der Schrift*, in „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, 5. (76.) Jahrgang, 1982, Heft 1/2, p. 20-42.
- Roth, Harald (Hg.), *Siebenbürgen. Handbuch der historischen Stätten*, Kröner (Kröners Taschenausgabe; Band 330), Stuttgart, 2003.
- Schaser, Angelika, *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konzivilitätsreskriptes für Herrmannstadt*, (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas 29), Stuttgart, 1989.
- Schuller, Georg Adolf, *Samuel von Brukenthal*, 2 Bde. (Buchreihe der Südostdeutschen Kommission, Band 18, 19), München, 1967-1969.

- Schwarz, Karl, *Joseph II, römischer König, deutscher Kaiser*, în *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, III, 1992, coloanele 676-677.
- Stachel, Peter, *Das österreichische Bildungssystem zwischen 1749 und 1918*, în Acham, Karl 1999: 115-146.
- Teutsch, Georg/ Teutsch, Friedrich, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I-III, Hermannstadt, 1910.
- Trócsány, Zsolt, *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740* [*Habsburger Politik und Regierung in Siebenbürgen*], A Magyar Országos Levéltár kiadványai III/8, Budapest, 1988.
- Verordnung und Gesetze: Vollständige Sammlung aller seit dem glorreichen Regierungsantritt Joseph des Zweyten für die k. k. Erbländer ergangenen höchsten Verordnungen und Gesetze*, Wien, 1788 ș.u. [ab 1780 ff.; H.- H. St. A., Abt. Hofkammer Archiv, Sign. D 35/1ff.].